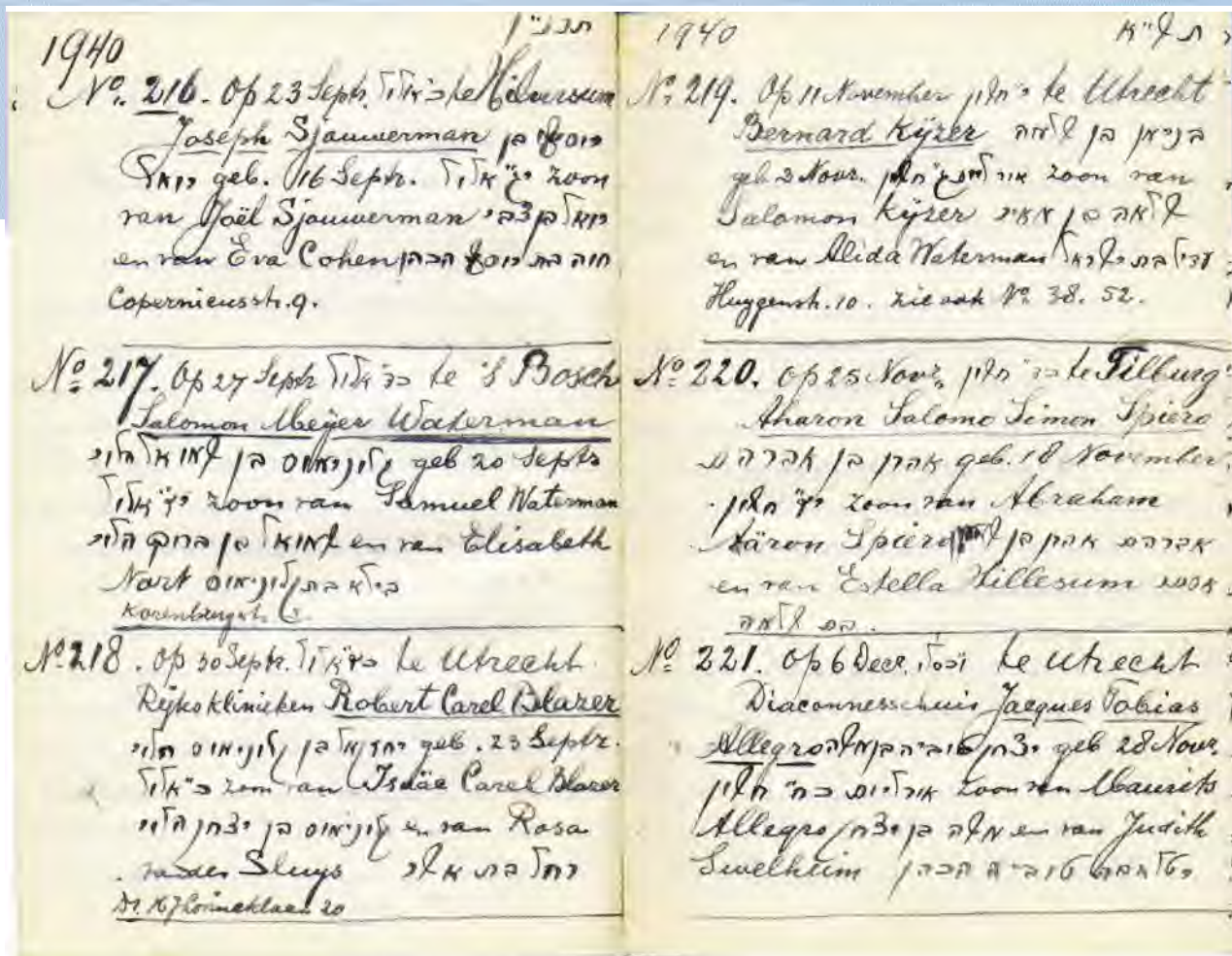


סְכִינֵיבוּ יָנִיב, תִּירֵב תּוֹאֵל הִיְהוּ; סִכְתְּלָרַע רִשֵׁב תֵּא, סִתְלִמְנוּא.
 סְכִיתְרִדֵּל-רִכְז-לֶכְ סִכְל לִזְמוּי, סִימֵי תִנְמֵשׁ-וְבוּ.

(Genesis 17: 11-12)



'Een joodse plicht tot in den dood

Louis Hartog Frijda was van 1927 tot 1943 de mohel (besnijder) van Utrecht, maar ook ver daarbuiten verrichtte hij besnijdenissen van joodse jongetjes. Zijn 'besnijdenisboekje' is bewaard gebleven en onlangs door zijn kleinzoon vertaald en toegelicht. Frijda bleef in de oorlogsjaren zijn 'plicht' vervullen, ook toen de meeste Utrechtse joden al waren ondergedoken of gedeporteerd.

Louis H. Cohen

Gepensioneerd biochemicus die vooral wetenschappelijk onderzoek heeft verricht. Was enige jaren voorzitter van de Nederlandse Kring voor Joodse Genealogie en houdt zich al sinds zijn jeugd bezig met familieonderzoek.

Alle illustraties zijn afkomstig uit de collectie van de auteur, tenzij anders vermeld.



Louis Frijda met zijn auto, Utrecht 1932

U moet het vlees van uw voor
huid laten besnijden en dat zal een
teken zijn van het verbond tussen
Mij en u.12. Elke zoon van acht dagen
oud, al wie mannelijk is, moet besne-
den worden, al uw generaties door'
(Genesis 17:11-12).

Door de eeuwen heen werd elk joods
jongetje door een ervaren *mohel*
(zoals de besnijder in de joodse
gemeenschap wordt aangeduid) op
de achtste dag van zijn jonge leven
van zijn voorhuid ontdaan. Hiermee
onderscheidde deze bevolkingsgroep
zich nadrukkelijk van zijn omgeving.
Speciaal hiervoor opgeleide mannen
kweten zich van deze taak. Natuur-
lijk werden ze voor deze plicht niet
betaald; de eer was hun beloning
en de *mohel* stond in aanzien bij de
joodse gemeenschap.

Vertegenwoordiger sterke drank

Dit gold ook voor Louis Hartog Frijda
(1885-1943). Toen hij zich in 1914 op
zijn 28e samen met zijn jonge bruid
Mietje Leverpoll aan de Krugerstraat
in Utrecht vestigde, was dat nog
niet aan de orde. Hoewel orthodox
joods opgevoed in de kleine joodse
gemeenschap van Veenendaal', was
hij hoofdzakelijk in wereldlijke zaken
geïnteresseerd. Hij was zeer actief,
als lid en als bestuurder, in het Veen-
endaalse verenigingsleven zoals in de
schietvereniging, een zangclub en een
gymnastiekvereniging. Ook was hij
een fervent motorrijder.

Zijn werk had al evenmin met het
Jodendom van doen: afkomstig uit
een familie van slijters in sterke drank,
was hij vertegenwoordiger en later

fi UOIUVef legCrIVVUULUIGer vclFI ue
Schiedamse Distilleerderij 'De Vink'
van de Firma Visser en Co.

Na vestiging in Utrecht bleek Louis
steeds meer belangstelling te ont-
wikkelen voor het reilen en zeilen
van de veel grotere joodse gemeente
aldaar.2 Hij vervulde bestuursfunc-
ties in verschillende commissies en
was sterk betrokken bij de discussie
over restauratie, verbouwing of
nieuwbouw van de synagoge aan de
Springweg. Frijda was gelukkig met
het uiteindelijke resultaat: archi-
tect Harry Elte3 kreeg de gelegen-
heid om een geheel nieuw gebouw
in art-deco-stijl te realiseren. Bij de
feestelijkheden rondom de inwij-
ding eind 1926 staat Frijda op een
foto tussen de notabelen, die bij
de nieuwbouw betrokken waren.4
Frijda, zijn vrouw en hun twee kin-
deren waren toen inmiddels vlakbij

komen wonen, op de Schröder van
der Kolkstraat i.Van het fraaie interi-
eur van dat huis en van de synagoge
maakte hij verschillende foto's toen
hij een paar jaar later gegrepen werd
door de hobby fotografie.

Orthodoxe gedachten

Zijn geestelijke joodse leven werd
met de jaren intenser en vromer.
Dat blijkt onder andere uit zijn lid-
maatschap - vanaf de oprichting in
Nederland in 1925 - van de orthodoxe
vereniging *Agoedas Iisroëll* (Bond
van Israël). Hij werd het jaar daarop
meteen bestuurslid van de nieuwe
Utrechtse afdeling. Deze beweging
was in 1912 in het Silezische Kattowitz
opgericht door wetsgetrouwe joden
die een dam wilden opwerpen tegen
de groeiende secularisatie. Ze waren
voor herstel van het traditionele
Jodendom, gebaseerd op de waarden

Besnijdenisboekje

Louis Hartog Frijda (1885-1943), grootvader van de auteur, liet een nauwkeurige beschrijving van zijn werkzaamheden als besnijder in Utrecht en omstreken na. Het feit dat na de oorlog de Utrechtse joodse gemeenschap sterk is gedecimeerd en van zijn indrukwekkend aantal van 247 besnijdenissen nu geen weet meer heeft, was voor de auteur van dit artikel aanleiding om zijn besnijdenisboekje te bewerken. Alle besnijdenissen zijn gedetailleerd en goed leesbaar door Frijda gedocumenteerd, maar omdat de joodse namen en data in het Hebreeuws geschreven zijn, zijn die vertaald en van uitleg voorzien. Tevens zijn bijlagen toegevoegd over de besnijdenissen in het algemeen en die van Louis Frijda in het bijzonder, over de joodse kalender en over het gebruik van joodse namen. Daarnaast is nagegaan wat er met de jongetjes in de oorlog is gebeurd. Dat laatste komt ook aan de orde in de levensbeschrijving van L.H. Frijda, die, geïllustreerd met een aantal foto's, aan de bewerking van zijn besnijdenisboekje is toegevoegd. Dit artikel is daarop gebaseerd. Een exemplaar van deze bewerking van het besnijdenisboek van Louis H. Frijda, met bijlagen en levensbeschrijving, is te bestuderen in Het Utrechts Archief.13



Autoriteiten bij de inwijding van de Utrechtse sjoel (=synagoge) in 1926. Uiterst rechts de architect Harry Elte. Louis Frijda staat op de verhoging middenin, derde van links.

C. UIT GANS, MEMORBOEK

van Thora en Talmoed. Zijn orthodoxe gedachten blijken ook uit een aantal geschriften van zijn hand. Typend is de opdracht die hij in het Hebreeuws schreef in het cadeau voor zijn zoon Izak voor zijn Barmitswa⁵ op 21 januari 1928. Hij gaf hem het Oude Testament (de 'Vijf Boeken Mozes') en schreef daarin: 'Mijn zoon, vertrouw op God met heel je hart en leun niet op je verstand. Dan zal je de vrees voor de heer begrijpen en zal je de kennis van God vinden.⁶ - Deze "Vijf Boeken Mozes" heb ik aan mijn zoon Izak geschonken op de dag van zijn Barmitswa op de heilige sjabbat parasja Wa'era, 28 Tawet 5688.'

Om zijn orthodoxe levenshouding nog meer in dienst van de joodse gemeenschap van Utrecht te stellen begon hij in 1927 de opleiding voor *mohel*. Hoewel de joodse gemeente gestaag groeide, was er in de tien jaren daarvoor geen *mohel* in Utrecht woonachtig en werden de jongetjes besneden door besnijders van elders. Frijda kreeg zijn opleiding van de in de joodse gemeenschap bekende en ervaren Amsterdamse leraar-mohe/Jesaja Lissauer en na een aantal proef besnijdenissen in Amsterdam werd hij door het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap aan het eind van dat jaar als *mohel* aangesteld.

247 besnijdenissen

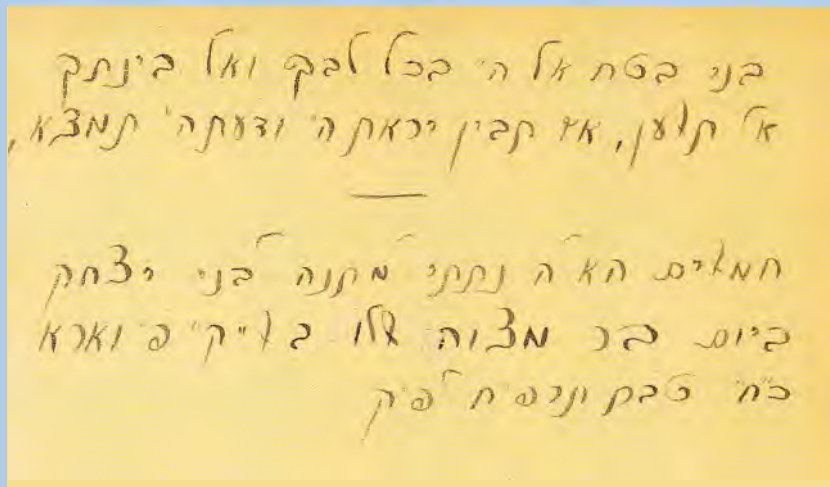
In de vijftien jaar daarna heeft hij meer dan 90 procent van alle joodse jongetjes die in Utrecht en omstreken geboren werden, besneden.⁷ Het stond een vader vrij om een *mohel* naar eigen keuze voor deze belangrijke gebeurtenis te vragen. Deze keuze werd beïnvloed door voorgaande ervaring en mond-tot-mond reclame. Zo werd Frijda ook veelvuldig elders in het land, tot aan Zuid Limburg toe, gevraagd om zijn plicht te vervullen. Omdat hij in het gelukkige bezit van een auto was en daar ook graag mee reed, waren dergelijke verre bestemmingen geen bezwaar. Van de 247 besnijdenissen voerde hij er 130 uit in de stad (i18) en provincie Utrecht (12). Slechts vijfmaal was hij actief in Amersfoort, die een 'eigen' *mohel* had. De andere 117 waren verder weg, vooral in Hilversum (32) en verschillende kleinere steden in zuid-oostelijke richting, waar men groten deels van 'import'-besnijders gebruik maakte: Oss (20), Den Bosch (18), Nijmegen (4), Eindhoven (3), Zaltbommel (3), twee maal in Roermond, Rossum, Tilburg en Vught en een maal in Arnhem, Boxmeer, Cuijk, Culemborg, Sittard, Veghel, Venlo, Winterswijk en Zevenaar.

In zijn besnijdenisboekje noteerde hij ook zorgvuldig de gezondheids toestand van het kind. Dat was van belang voor de beslissing of de besnijdenis op de achtste dag kon plaats vinden. Alleen bij bedreiging daarvan werd de besnijdenis uitgesteld. Dat gebeurde 41 van de 247 keer; mogelijk aan de hoge kant omdat er nogal



Interieur van de synagoge aan de Springweg in 1930

FOTO LOUIS H. FRIJDA



Opdracht van Louis H. Frijda aan zijn zoon Izak in zijn barmitswa-cadeau, 1928.

wat besnijdenissen in de verschillende Utrechtse ziekenhuizen, bij hem om de hoek, hebben plaatsgevonden. De meeste besnijdenissen werden echter bij de familie thuis uitgevoerd, meestal in aanwezigheid van de naaste familie. Frijda gaf dan een schriftelijk instructie voor de voorbereidingen en de nabehandeling om zo hygiënisch en steriel mogelijk te kunnen werken. Indien aanwezig had de grootvader van het jongetje een bijzondere rol: hij mocht het tijdens de plechtigheid vasthouden. De moeder was meestal niet of op de achtergrond aanwezig, omdat zij de gebeurtenis, ondanks het religieuze belang, niet als plezierig ervoer. Hoewel volgens de joodse wet een kind joods is als de moeder joods is, maakte Frijda toch ook steeds een aantekening als de vader niet-joods bleek te zijn.

Het totaal van 257 besnijdenissen is indrukwekkend, maar lijkt verdeeld over 16 jaar met een gemiddelde van 15 tot 16 per jaar goed te doen. Toch kon het gebeuren dat er meer dan twee besnijdenissen in één week plaatsvonden en zelfs vier keer twee op dezelfde dag (7 juni 1933, 8 september 1936, 22 augustus 1938 en 29 februari 1940). En dat allemaal in combinatie met zijn gewone werk.

Anfi-joodse maatregelen

De joodse gemeenschap in Utrecht kreeg al snel na de inval van de Duitsers in mei 1940 met anti-joodse maatregelen te maken. Ter 'beveiliging' van de kustlijn werden alle Duitse en andere buitenlandse joden, woonachtig in de kuststreek naar

Utrecht overgebracht, die zo in één klap 400 personen groter werd. Werden er bij hen jongetjes geboren, dan deed Louis Frijda natuurlijk ook hun besnijdenis.

Het verbod op kosjer slachten in augustus van dat jaar trof vooral de orthodox levende joden⁸, maar de maatregelen werden algemener toen iedereen in oktober een brief thuis kreeg met het dringende verzoek een Ariër- of niet-Ariër-verklaring in te vullen en te ondertekenen. Hiermee werd de eerste stap op de weg naar isolatie van de joden gezet. Daar de anti-joodse maatregelen in kleine stapjes

werden ingevoerd, ging het joodse leven in eerste instantie zo goed en zo kwaad als het ging gewoon door. Dus ook de besnijdenissen. In de eerste twee oorlogsjaren voerde Louis er 28 uit, grotendeels in Utrecht en directe omgeving, maar toch ook nog acht keer wat verder weg in Hilversum, Den Bosch en Tilburg.

In 1942 werd het leven een stuk moeilijker. Anti-joodse maatregelen namen in aantal en ernst steeds grotere vormen aan. De verplichting om een gele ster te dragen maakte het joods-zijn in de openbare ruimte voor ieder een nadrukkelijk zichtbaar. Daarna



Mohel Louis Frijda met zijn leraar-mohel Jesaja Lissauer (links), Utrecht 1930.



25-jarig huwelijksfeest van Louis Frijda en Mietje Leverpoll 29 februari 1939 op de Schröder van der Kolkstraat 1 in Utrecht. Het bruidspaar zit achterin links en rechts van hun dochter Ro. Links van Mietje staat zoon Ies. Driekwart van de aanwezigen zal enkele jaren tijdens de oorlog vermoord worden.

werden deportaties onder het mom van 'werkverruiming in het oosten' steeds normaler. Om te suggereren dat het allereerst buitenlanders betrof, werden in februari van dat jaar 150 statelozen vanuit Utrecht naar Westerbork overgebracht. Hetzelfde lot ondergingen dertig kinderen van vluchtelingen, die in het joodse weeshuis op de Nieuwegracht gehuisvest waren. Maar toen in augustus de eerste twee groepen Utrechtse joden naar Westerbork werden gestuurd, was het duidelijk, dat ook de Nederlandse joden aan de beurt waren. De vertegenwoordiger van de Joodse Raad in Utrecht had toestemming om een ieder, die zijns inziens onmisbaar was voor de Joodse gemeenschap, een vrijstelling, een *Sperre*, te verstrekken. Omdat er nog steeds joodse jongetjes besneden moesten worden, kreeg Louis Frijda voor zichzelf en zijn gezin zo'n papier op zak. In de eerste helft van dat jaar vervulde hij zes keer zijn religieuze plicht, drie besnijdenissen in Utrecht, maar ook nog twee in Eindhoven en een in Amersfoort. Naar aanleiding van de deportatie van de Utrechtse joden in augustus nam het aantal onderduikers drastisch toe. Op de valreep was er die maand nog één besnijdenis, maar daarna in 1942 niet meer.

Onderduik en deportatie

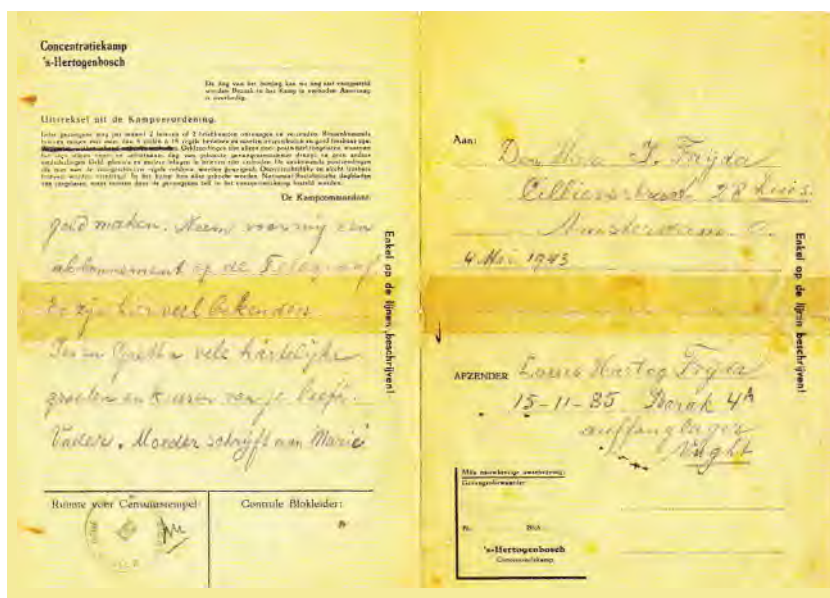
Met een bijzondere ontwikkeling uit die tijd kreeg ook het gezin Frijda te maken. Vele jonge geliefden voelden de urgentie om te trouwen, enerzijds om samen onder te duiken, anderzijds om te proberen deporta-

tie te vertragen of, als het niet anders kon, samen af te reizen. Daarom trouwde zoon Ies met Gretha Cohen op 29 juli 1942 bij haar thuis in Amsterdam. Dochter Ro Frijda wilde onderduiken, maar niet zonder haar verloofde Barend Cohen uit Leeuwarden. Daarom trouwden zij in augustus van dat jaar, nu op de Schröder van der Kolkstraat 1, onder toezicht van broer Izak als rabbijn en Louis als vader en getuige. Daarna doken ze samen onder.

Frijda wilde niet onderduiken. Hij dacht dat hij dat niet zou uithouden. Bovendien wilde hij zijn plicht als *mohel* niet verzaken als hem daarom zou worden verzocht. En inderdaad, ondanks de bizarre omstandigheden gebeurde dat op 25 februari 1943.

Hij vermeldde het adres niet in zijn besnijdenisboekje en wist niet dat de vader wel aangifte van geboorte van zijn zoontje bij de Burgerlijke Stand had gedaan. Waarom de vader dit risico heeft genomen, terwijl het merendeel van de Utrechtse joden al was gedeporteerd of ondergedoken, is niet duidelijk. Toen Louis het kennisgevingsformulier van deze besnijdenis dezelfde dag nog ter registratie bij de Joodse Gemeente aan de Springweg inleverde, bleek opperrabbijn Tal ook al ondergedoken."

Toen in de nacht van 10 op 11 april 1943 de laatste 45 mensen naar Amsterdam werden overgebracht, waren er ook geen joodse functionarissen meer nodig. Dus was het onvermijdelijk dat alle *Sperren* werden opgeheven. Dat



Laatste briefje van Louis Frijda vanuit kamp Vught aan zijn zoon Ies en schoondochter Gretha in de Transvaalbuurt in Amsterdam, geschreven tien dagen voor zijn dood.

Um-monument (Mausoleum) in het vernietigingskamp Sobibor

ET FOTO DYLAN KRISTINE



gebeurde op 22 april, waarna deze functionarissen zich in kamp Vught moesten melden. Zo geschiedde ook met Louis en Mietje. Zij kregen daar slecht te eten en moesten in de schoonmaakdienst werken, zoals blijkt uit hun laatste, uit Vught verzonden briefjes. Louis schreef op 4 mei aan zoon 'zak en schoondochter Gretha, die toen in de Transvaalbuurt in Amsterdam verbleven. Hij schreef onder andere dat hij in Vught een langer verblijf verwachtte. De teleurstelling moet dan ook heel groot zijn geweest, toen Mietje en Louis en velen met hen al een paar dagen later, op 8 mei, overgebracht werden naar Westerbork. Ook daar was het verblijf van korte duur. Op dinsdagmorgen mei vertrok de trein vanuit Westerbork, die na een verschrikkelijke tocht op 14 mei in Sobibor aankwam. Daar werden ze meteen na aankomst vermoord. Hun as rust met dat van vele tienduizenden in de kolossale urn, die na de oorlog daar als monument is opgericht.

Van de 244 besnedenen, die in 1940 in leven waren hebben 106, bijna 44 procent, de oorlog overleefd. Dit is beduidend hoger dan de 27 procent overlevenden van het totaal aantal joden, dat in 1941 in Nederland verbleef.¹² Hoewel niet systematisch onderzocht, zal het feit, dat kleine baby's en kinderen gemakkelijker dan volwassenen bij anderen ondergebracht konden worden, hiervan een oorzaak zijn geweest. Daarnaast was het studentenverzet in Utrecht zeer succesvol bij het onderbrengen van onderduikers.

Noten

- ¹ In 1899: 43 joden op een totaal van 5.345 inwoners. Zie: J. Michman e.a., *Pinkas, Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland* (Ede/Antwerpen 1985) 550.
- ² In 1899: 852 joden op een totale bevolking van 129.605; Michman, a.w., p. 539.
- ³ Hartog (Harry) Elte Phzn, (1880-1944), architect van de Amsterdamse School, leerling van Berlage. Ontwierp veel voor de joodse gemeenschap zoals de Jacob Obrecht synagoge (1927) en verpleegtehuis De Joodse Invalide op de Nieuwe Achtergracht te Amsterdam (1923).
M.H. Gans, *Memorboek, Platenatlas van het leven der joden in Nederland van de middeleeuwen tot 1940* (Baarn 1971), 494.
- ⁵ Letterlijke betekenis: zoon van het gebod; de viering van zijn kerkelijke meerderjarigheid op zijn dertiende verjaardag.
- ⁶ Spreuken van respectievelijk Salomo 3:5 en 2:5.
- ⁷ Zie de schriftelijke kennisgevingen van de besnijdenissen uitgevoerd in het Ressort Utrecht van het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap (NIK); HUA, archief Nederlandsch Israëlitische gemeente te Utrecht, inv.nrs. 219 en 220.
- ⁸ Opperrabbijn Justus Tal heeft zich in Utrecht voor het kosjer slachten ingespannen en slaagde er in om voor een langere periode voor de distributie van kosjer vlees zorg te dragen. Zie: J. Michman e.a., *Pinkas*, 544.
- ⁹ Kamp Westerbork was een doorgangskamp in de gemeente Westerbork in Drenthe, waarvandaan ruim 107.000 joden en 245 Roma per trein werden gedeporteerd naar concentratie- en vernietigingskampen in Duitsland, Polen en Tsjechië.
- ¹⁰ In november 1941 werd het werkgebied van de Amsterdamse Joodse Raad uitgebreid naar geheel Nederland. Bij vele joodse gemeentes werden notabelen als vertegenwoordiger aangesteld. In de provincie Utrecht werd de jurist mr. Alex de Haas als hoofdvertegenwoordiger benoemd.
- ¹¹ Opperrabbijn Tal en secretaris van Gelder ondertekenden dit laatste formulier voor de registratie in het ressortale besnijdenisregister van het NIK pas na de bevrijding op 6 augustus 1945.
- ¹² 102.000 omgekomenen (L. de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de 2e wereldoorlog*, deel 8, Gevangenen en gedeporteerden ('s-Gravenhage 1978) 673) van de in totaal 140.000 joden die in 1941 in Nederland woonachtig waren (J. Presser, *Ondergang, de vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945* ('s-Gravenhage 1965), deel I, 418).
- ¹³ Louis H. Cohen, *Het besnijdenisboek (1927 - 1943) van Louis Hartog Frijda en zijn leven (1885 - 1943) - Mohel vóór en in oorlogstijd te Utrecht* (Breukelen 2016). HUA, Bibliotheek, [cat.nr.](#) 97733 (F2017-14).